

Микола Бандрівський

З проблематики «до-Лєвового» періоду в історії Львова (релігієзнавчий екскурс)

Mykola Bandrivs'kyi

To the problematic of «pre-Lev» period at the history of L'viv (religious studies excursus)

On the base of Western European and Medieval Rus' written sources the author makes assumption about probability of foundation of L'viv no later than in XII century. Special attention is paid to the document, recently published by I. Mytsko, about construction of Medieval Rus' cathedral church in L'viv for funds of Svyatopolk II Izyaslavych, Grand Prince of Kiev. Comparison of this data with report from the Tver Chronicle (about «L'vov the great», dated by 1241) give us a reason to attribute the foundation of L'viv even before «pre-Lev» period.

Keywords: origin of L'viv; XII century; Medieval Rus' Cathedral; alliance with Byzantium

На підставі західноєвропейських і давньоруських писемних джерел автор висловлює припущення про ймовірність заснування Львова не пізніше XII ст. Окрема увага приділена щойно опублікованому І. Мицьком документа про будівництво у Львові давньоруського кафедрального храму на кошти Великого київського князя Святополка II Ізяславича, що у співставленні з повідомленням Тверського літопису (про «Львов великий» під 1241 р.) дають підстави відносити заснування Львова ще до «до-Лєвового» періоду.

Ключові слова: походження Львова, XII ст., давньоруський кафедральний собор, союз з Візантією

В останньому десятилітті відновилася дискусія про найдавніший період в історії Львова. Проте, ця дискусія, як і в довоєнному та радянському часі, відбувається виключно в руслі: хто з двох князів – Данило Романович чи його син Лев Данилович, були засновниками нашого міста. Вважаємо таку постановку питання некоректною, оскільки тут вже заздалегідь звужені часові рамки і наперед задані персоналії. Мабуть, тому, а також через певну абсолютизацію львівськими істориками писемних джерел, археологи провідних наукових установ у цій дискусії участі не беруть.

Вивчення матеріалів на означену вище тему, як сьогодні видається, кожного неупередженого дослідника приводить до висновку, що не все так просто, як це нам нещодавно представив один з провідних фахівців у цій галузі, «відводячи» т. зв. заснуванню Львова час «не раніше 1245 і не

пізніше 1256 р.». Зараз чимраз більше матеріалів, які заперечують цю тезу і змушують звернутися до істориків давніх часів, які першими зауважили більш давнє походження Львова, ніж це нам пропонують сьогодні вважати. Приміром, на нашу думку, зараз є усі підстави повернутися (з певними уточненнями) до призабутої гіпотези Д.Зубрицького, який вважав, що місто під назвою Львів існувало вже задовго до династії Романовичів, тому воно «[...] не могло бути засноване ані князем Львом, ані його батьком – королем Данилом» Назва міста, на думку Д.Зубрицького, походить «[...] не від князя Льва, а від лева – царя звірів»¹. Своїми міркуваннями у цьому напрямку Д.Зубрицький мимоволі підняв з небуття маловідомому донедавна фахівцям фразу вченого голландця середини XVII ст. Андреаса Целлярія про те, що «[...] сумнівно, чи був цей Лев засновником міста, яке існувало ще до нього, як про це можна судити на підставі багатьох даних. Про Льва можна хіба сказати, що він це місто відновив, відбудував та зробив більше укріпленим»².

Які з відомих на сьогодні писемних джерел підтверджують таке раннє – ще «до-Левове» походження Львова?

По-перше, стала історіографічна традиція *відносить* побудову храму св. Йоана Хрестителя у Львові до 1236 р., тобто часу появи у Львові перших домініканських ченців, а, можливо, й їх постійної стації³. Також і у праці домініканця Ігнація Ходикевича «Про справи, які діялися у руській провінції ордену домініканців» йдеться про те, що Йоакимф Одровонж у 1233 р. керував у Львові будівництвом невеликого храму св. Йоана Хрестителя⁴.

По-друге, незалежно від вищеназваних львівських домініканських письмових джерел інформацію про існування міста Львова ще в «доЛевовий» період подає малознаний донедавна фахівцем твір французького домініканця Мішеля Ле Кієна (1661–1733 рр.), який довгі роки був бібліотекарем домініканського монастиря Сен-Оноре в Парижі «Християнський Схід» («Oriens Christianus») і в якій автор подає історію, єпархіальний поділ та ієрархічну структуру всіх Східних Церков, в т.ч. Церкви Київської. Наприклад, перераховуючи єпископські кафедри, підпорядковані Київській митрополії, М.Ле Кієн називає тринадцять міст і серед них Львів, час заснування якого датує 1240 р.⁵

По-третє, хоча у вищеназваних двох пунктах йшлося про існування/заснування Львова вже у 1230-х рр. і не пізніше 1240 р., однак на сьогоднішній день є поважні дані, які вказують на ще більш ранній період заснування Львова. Мовиться, насамперед, про два джерела:

1) Тверський літопис, у якому під 1241 р. записано, що під час походу хана Батия «на угри» його перестрів угорський король Бела біля «Солоною

реки», на якій стоять «*грады велиньские: Изборско, Львов великий, Велинь*»⁶. Хоча згадка нашого міста під цим доволі раннім роком й викликала певні сумніви в одного з колег⁷, однак один з кращих дослідників даної тематики І. Паславський, ретельно проаналізувавши й інші (в т.ч. західноєвропейські) писемні джерела, прийшов до висновку, що «...не можна цілком відкидати його (Тверського літопису – М.Б.) повідомлення, в тому числі й звістку про Львів» під 1241 р.⁸ До цього додамо, що якщо вже станом на цей рік Львів був «великий», то, очевидно, мусіло пройти немало часу, щоб він сягнув саме такого рівня, а отже, початки його заснування «відсуваються» у ще глибші часи;

2) у щойно опублікованому витягу з родоводу руських князів Святополк-Четвертинських, який був укладений Ф. і К. Жабіцькими (Луцьк, 1793), згадується про спорудження у Львові на кошти князя Святополка II Ізяславича (1050–1113 рр.) руського кафедрального собору із забезпеченням його відповідними маєтностями (дослівно: «*Dalszy ciąg potomstwa Michała Swiatopolka xiążęcia Kiiowskiego [...] Jerzy syn trzeci, xiąże Swiatopolk w Kiiowie cerkwie fundował, wierchy złocić kazał, we Lwowie cerkiew dla katedry Ruskiej wystawił, u dobra ponadawał*»)⁹. Причому згадка про фундування давньоруського владичного храму у Львові в цьому документі йде одразу після згадки про соборну церкву св. Архистратига Михаїла, яку князь Святополк II (в хрещенні – Михаїл) почав будувати 11 липня 1108 р. і від золотоверхих бань якої і весь кафедральний собор з монастирем почали іменувати Михайлівським Золотоверхим. Отже, якщо достовірною є згадка про золочіння бань згаданого собору в Києві, то не маємо підстав сумніватися і в правдивості повідомлення про будівництво у Львові, на кошти цього володаря, руського кафедрального храму. Зведення останнього розглядаємо як реалізацію певного плану, на розроблення якого могла мати вплив дружина князя Святополка II Ізяславича, яка була дочкою візантійського імператора Олексія I Комнина, при дворі якого все було особливе ставлення до Галицької Русі, зокрема до її володарів (тривкі династично-родинні зв'язки). Нагадаємо також, що саме в ті роки, а саме 20 липня 1104 р. дочка звенигородського і перемишльського князя Володаря Ростиславича (який був правнуком Великого князя Київського Ярослава Мудрого) вийшла за сина візантійського імператора Олексія Комнина – Ісаака;

3) на сьогоднішній день існують й інші матеріали, здобуті на території Львова, які дають підстави відсувати час заснування міста ще глибше. Мається на увазі відкриття в Кривчицях в основі фундаментів церкви св. Іллі Тесвитянина ранішої за часом мурованої споруди, найімовірніше – баптистерію, яка представляє собою в плані шестигранний полікох¹⁰.

Якщо на початках ми схильні були зіставляти нововиявлену в Кривчицях споруду з оборонною вежею в Столп'є (яка слугувала, найправдоподібніше, за монастир-резиденцію Великої княгині Романовій – Єфросинії-Анни), то з виявленням нових аналогій змінюємо свою думку. Підставою для такого рішення послужили цілком ідентичні – і в плані і в розмірах – шестигранні баптистерії, які в часі передують поширенню в Європі класичного типу півкруглих і круглих в плані ротонд. Такі близькі паралелі до шестигранного баптистерію (?) в Кривчицях знаходяться у Сирії (шестигранний баптистерій V–VI ст. в Деір Сета), у Франції (шестигранний баптистерій IV–V ст. в Порт Баїл), в Словенії (шестигранний баптистерій IV–V ст. в Задані)¹¹. Посвята Кривчицького баптистерію на св. Пророка Іллю могла виникнути, найвірогідніше, в язичницькі часи на зразок «першої» на Русі церкви св. Іллі в Києві, яка також на ранніх етапах свого існування перебувала в нехристиянському оточенні. Знаменною в цьому плані є діяльність святого пророка Іллі, який знаний за свою боротьбу з язичницькими жерцями в плані відстоювання основ віри.

На даному етапі вивчення проблеми походження Львова видається доцільним вийти за межі переповідання і механістичного зіставлення дат і імен Романовичів, а зайнятися з'ясуванням тієї історичної ситуації, при якій – поки що, гіпотетично – могло бути засноване наше місто. Отже:

1. З огляду на раптову й досі не пояснену дослідниками появу (вперше на Русі !) для великокнязівської династії Рюриковичів (Романовичів) цілої низки «грецьких» імен таких як Данило, Іраклій, Лев, Соломія та ін. припускаємо, що поява усіх цих незвичних і чужих для місцевого давньоруського середовища імен була наслідком політики, яка тут запанувала після відновлення близько 1200 р. королем/князем Романом Мстиславичем союзу з Візантійською імперією (започаткований на поч. XII ст. за часів князя Володаря Ростиславича або й раніше). Причому це було не просто відновлення союзних (військових і династичних) зв'язків між Руссю і Візантією, а, як припускаємо, щось значно більше і істотніше. До таких припущень спонукає низка тогочасних писемних джерел, зокрема твердження історика-хроніста Никити Хоніята (кін. XII ст.) про те, що Галицьке князівство, на відміну від інших руських князівств, було візантійською «топархією», тобто автономною провінцією Візантійської імперії¹². Більше того, Візантійський імператорський двір розглядав галицького князя як *Nuopropondos*, що за візантійською вселенською термінологією прирівнювалося до давнього гасла: «союзний Риму народ» – *socii populi Romani*. Тому не дивно, що переважна більшість тогочасних візантійських джерел стосуються в основному Галицької Русі, володар якої часто протиставлявся володарю Києва і розглядався як цілком

самостійний¹³. Але не лише візантійські автори називали Русь складовою частиною Візантійської імперії. Про це в унісон пишуть і тогочасні авторитетні і достовірні джерела, на які, до праці М.Войнара, а нещодавно і І.Паславського, мало зверталось уваги. Наприклад, німецький хроніст Адам Бременський пише, що Русь – це «перлина Константинопольського престолу і найкоштовніша окраса Греції»¹⁴. Інший тогочасний німецький історик Отто Фрайгенський повідомляє, що коли 1142 р. на Русі було вбито й пограбовано кількох німецьких міщан-колоністів, то король Конрад III звернувся до візантійського імператора, щоби той покарав русинів як своїх підданих»¹⁵. На якийсь особливий статус Галицької Русі у XII – поч. XIII ст. вказує й той факт, що Романа Мстиславича майже всі тогочасні західноєвропейські хроністи називають королем (rex), а не просто князем (dux)¹⁶. Зійшовши на престол, король/князь Роман Мстиславич одразу відновив союз з Візантією про що опосередковано свідчить факт перебування близько 1200 р. галицького посольства в Константинополі в складі Твердяти Остромирича, Недана, Домажиря і Негвара.

Своєрідним і чи не найпотужнішим «провідником» візантійських новацій при дворі короля/князя Романа Мстиславича могла бути його дружина Єфросинія-Анна, яка була донькою візантійського імператора Ісаака II Ангела (помер 1204 р.) і яка стала матір'ю майбутнього короля/князя Данила Романовича. В тогочасних письмових джерелах Єфросинія-Анна згадується як «Велика княгиня Романова», а також підкреслюється, що вона по смерті мужа «[...] хотяща бо княжити сама» на Галицькій Русі. З її появою дехто з дослідників схильний пов'язувати появу в Галицько-Волинській державі таких надзвичайно цінних й усіма шанованих візантійських святинь, як хрест імператора Мануїла Комнина з часточкою Істинного дерева Хреста Господнього, мощей св. Онуфрія та знаменитої константинопольської ікони Пресвятої Богородиці Одигітрії пензля св. євангелиста Луки (дві останні святині перебували у Львові). Така набожність дружини короля/князя Романа пояснюється тим, що: 1 – в дитинстві Єфросинія була віддана до домашнього монастиря, який було облаштовано для неї особисто в імператорському палаці; 2 – близько 1219 р. княгиня Єфросинія-Анна була пострижена в монахині і через два роки прийняла схиму. За час свого служіння Богу і Руській державі «[...] її, незвичну, як для жінки, високу роль [...] можна порівняти хіба зі св.Ольгою»¹⁷.

Зважаючи на вищенаведене, можемо припустити, що з огляду на цілу низку об'єктивних обставин (тогочасна міжнародна ситуація, міждинастичні стосунки та ін.) заснування Львова могло відбутися не пізніше початку XII ст. і могло бути пов'язане із реалізацією певних планів, які виношувала

Візантійська імперія після укладення союзу з Галицькою державою князя Володимирка. Вибір для назви нашого міста саме цього неруського, а грецького імені – Лев, яке, безумовно, було чуже для місцевого давньоруського середовища, могло бути пов'язане не з хижим звіром та його якостями (як це прийнято вважати), а з християнською символікою, в якій саме лев є одним із символів Христа (пор.: *«І один із старців сказав мені: не плач, ось лев від коліна Іудиного, корінь Давидів, переміг і може розкрити цю книгу і зняти сім печатей її»*). На ранньохристиянському сході зображення лева (льва Іуди) було священним символом могутності імператорської влади. Крім того, одним з першопочаткових намірів у будівництві Львова могла бути потреба династичного некрополя – місця упокоєння світських і духовних владик (яких тогочасні стольні гради Галич і Звенигород не мали), оскільки відомо, що починаючи з XI ст. візантійські можновладці та їх сателіти відмовилися від захоронень за античними традиціями і перейшли до поховань в аркасоліях, розташовуючи їх у параклесіопах і на галереях храму. Тобто, на той час в Галицькій Русі визріла об'єктивна потреба для централізованого місця упокоєння і вшанування князів, княгинь та членів їхніх родин, а також вищих церковних достойників¹⁸.

Другою обставиною назвати споруджуване місто саме «левиним містом» – Львовом, могла бути давня традиція прославлення імператора Льва Великого в лику ісповідників. З цим міг бути пов'язаний й інший мотив, помічений нещодавно відомим російським істориком О.Майоровим у візантійській іконографічній традиції, а саме: зв'язок св. Даниїла Стовпника (патрона короля/князя Данила Романовича) та св. Льва Великого. Цікаво, що Даниїл Стовпник (409–493 рр.) був духовним батьком та головним радником василевса Льва I (457–474 рр.), що відбулося у парі імен батька і сина – Данила Романовича і Льва Даниловича¹⁹.

Отож, загалом, так виглядає, що на немає якихось поважних заперечень щодо ймовірності існування Львова вже у XII ст. Окрім згаданої вище щойно опублікованої І.Мицьком згадки з родоводу руських князів Святополк-Четвертинських про будівництво у Львові князем Святополком II Ізяславичем (1050–1113 рр.) кафедрального собору і забезпечення його маєтностями (див. вище), маємо й археологічні дані. Мається на увазі відкриття на Високому Замку у Львові кам'яної круглої наріжної вежі, збудованої за часів короля/князя Романа Мстиславича²⁰ та чимраз зростаюча кількість археологічних матеріалів XI–XII ст. з розкопок в центральній частині Львова, які мають виразно міський характер.

З огляду на вищенаведене припускаємо, що заснування Львова у XII ст. могло бути суто русько-візантійським проектом з ціллю: 1 – пошануванню

Господа в назві міста (лев є одним із символів Христа), тим більше з огляду на ймовірний намір розташувати у ньому династичний некрополь. Існуючі на той час дохристиянські за походженням назви інших княжих столиць – Галича і Звенигорода, не несли у собі християнського відзнакування; 2 – наблизити рівень, спосіб життя й упокоєння галицько-руських правителів до відповідних традицій візантійського імператорського дому.

- ¹ Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwow, 1844. – S.7; Паславський І. Хто і коли заснував Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010. – С. 20.
- ² Cellarius A. Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae, omniumque regionum juri polonico subjectorum. Novissima descriptio. – Amsterodami, 1659. – P.317; Паславський І., Хто і коли заснував... – С. 19.
- ³ Widman K. Kosciol pod wezwaniem sw.Jana Chrzciciela we Lwowie.-Lwow, 1928. – S. 9-13; Кос Г. Храм Івана Хрестителя у Львові // Релігія в Україні. Дослідження, матеріали. – Львів, 1994. – С. 75-78; Бандрівський М. Від Мегалі Екклісія руських князів до церкви Успіння Пресвятої Богородиці на вул. Руській (з історії православних храмів львівського середмістя). – Львів, 2014. – С. 121.
- ⁴ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 481-482; Chodykiewicz K. De rebus gestis in provinciali Russiae ordinis Praedicatorum. – Berdyczow, 1780 – P. 15; Бандрівський М. Від Мегалі Екклісія руських князів до церкви Успіння... – С. 16.
- ⁵ Паславський І. Хто і коли заснував... – С. 14; Бандрівський М. Від Мегалі Екклісія руських князів до церкви Успіння... – С. 116.
- ⁶ Полное собрание русских летописей. – М., 1888.-Т. 15. Рогожский летописец. Тверский сборник. – Москва, 1963. – С. 375; Паславський І. Хто і коли заснував... – С. 17.
- ⁷ Книш Я. Заснування Львова // Семінарій «Княжі часи». – Львів, 2002. – С. 7-8; Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 40.
- ⁸ Паславський І. Хто і коли заснував... – С. 17.
- ⁹ Мицько І. Львівська українська кафедральна церква святих Петра і Павла // Збруч [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/29306>. (Висловлюємо подяку І. Мицьку за те, що підтримав висловлену нами, двома роками раніше, гіпотезу про існування на місці Львівського домініканського монастиря давньоруської кафедральної православної святині. Спробу уточнення І. Мицька, що буцімто вищезгаданий владичний храм мав посвяту не св. Йоана Хрестителя, як це запропоновано нами (2012), а св. ап. Петра і Павла, – не витримує критики, оскільки Свято-Петропавлівська посвята через свою латинську заангажованість в той час майже не поширювалась на Русі. Зрештою, про домініканське походження цієї Свято-Петропавлівської посвяти чи не найкраще свідчить найдавніша (із збережених) печаток домініканського конвенту у Львові, яка прикріплена на документі 1385 р. і має на собі (ця печатка) постаті «двох святих, які подають один одному руки», тобто Первоверховних св. ап. Петра і Павла (Akta grodzkie i ziemskie. – Lwów, 1872. – S.63, 82; Мицько І. Львівська українська кафедральна церква святих Петра і Павла).

Тому малоймовірно, щоби домініканці, які від самих початків свого перебування в Галицькій Русі намагалися не лише дистанціюватися від тутешнього давньоруського Православ'я, але й вели проти нього активну місіонерську діяльність, винесли на свою печатку символічний образ, яким користувалися їх одвічні опоненти (детальніше див.: Бандрівський М. Від Мегалі Екклісія руських князів до церкви Успіння... – С. 16-18).

- ¹⁰ Бандрівський М. Оборонна вежа в Кривчицях поблизу Львова// Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів, 1997. – Число 6. – С. 114-118.
- ¹¹ Воронова А. А. Далматинские поликонхи и средневековые ротонды Словении: проблема происхождения архитектуры//Вестник православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия 5: Вопросы истории и теории христианского искусства. – Вып.10 (1), 2013. – С. 63, ил.2; С. 64, ил.3 (1,3).
- ¹² Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. – Львів, 2003. – С. 18.
- ¹³ Войтович Л. Союз Візантії та Галицько-Волинської держави за династії Ангелів// Княжа доба. Історія і культура. – Львів, 2008. – Вип.2. – С. 34-37.
- ¹⁴ Adamus Bremensis. Gesta Hamburgensis Ecclesiae...Ed. Schmeidler. – Hannover–Leipzig, 1917. – Т.ІІ. – С.19; Паславський І. Коронація Данила Галицького. – С. 18.
- ¹⁵ Войнар М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу (Візантія)// Корона Данила Романовича (1253–1953)// Записки НТШ: праці історико-філософської секції. – Рим, Париж, Мюнхен, 1955. – С. 25; Паславський І. Коронація Данила Галицького. – 2003, С. 18.
- ¹⁶ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т. I. – С. 552, виноска 27; Паславський І. Хто і коли заснував Львів...– Львів, 2010. – С. 21.
- ¹⁷ Войтович Л. Король Данило Романович: політик і полководець// Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 32.
- ¹⁸ Бандрівський М. Від Мегалі Екклісія руських князів до церкви Успіння... – С. 32.
- ¹⁹ Майоров А. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич володар, воїн, дипломат // Політична та культурна спадщина, культура, династія. – Біла Церква, 2011. – С. 724; Войтович Л. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 11.
- ²⁰ Могитич І., Могитич Р. Особливості техніки мурування і архітектурних форм Галицько-Влинського зодчества (X–XIV ст.)// Археологія. – К.,1990. – №4. – С. 58-64; Бандрівський М. Оборонна вежа в Кривчицях... – С. 118.